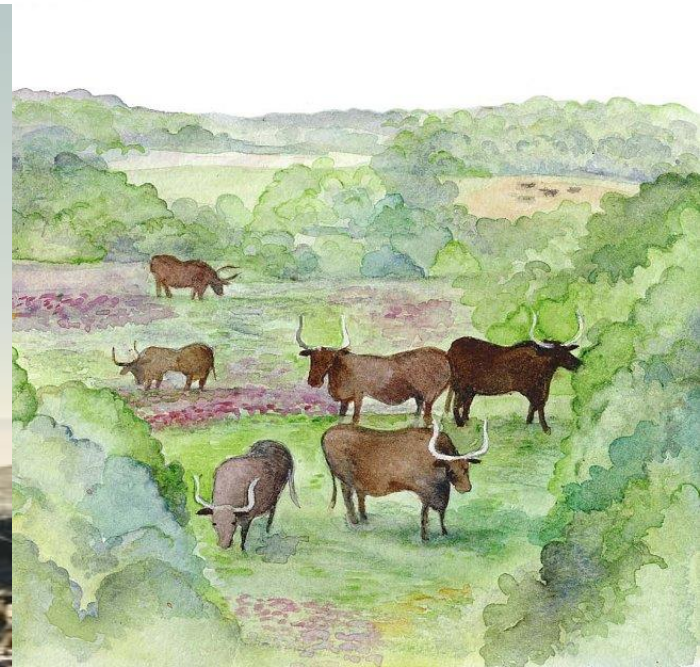

Příroda ve čtvrtohorách

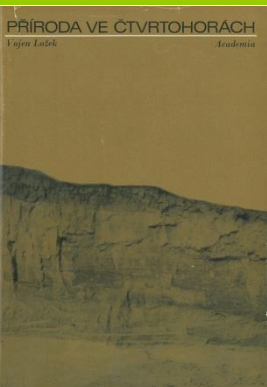
Michal Horsák & Jan Roleček

UBZ PřF MU, Brno

Syllabus přednášky

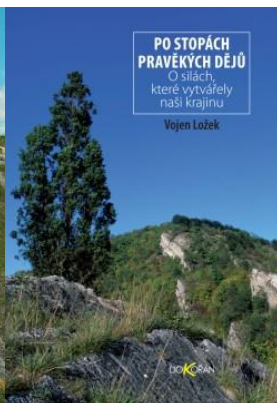
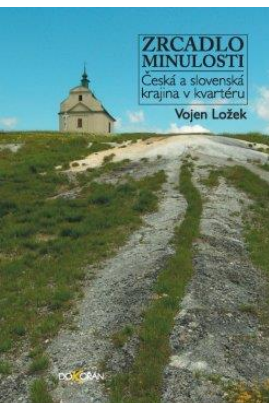
- 1) Historie výzkumu kvartéru, stručně kvartérní sedimenty a základní paleoekologické metody (M. Horsák)
- 2) Změny klimatu v historii Země: podrobné změny od mladších třetihor a jejich příčiny, členění kvartéru, geologické procesy (M. Horsák)
- 3) Kvartérní klimatický cyklus, geografické rozdíly v zalednění, příroda posledního interglaciálu v Evropě (M. Horsák)
- 4) Příroda posledního glaciálního maxima v Evropě a její moderní analogie (M. Horsák)
- 5) Glaciální refugia rostlin a živočichů: jižní vs. severní kryptická (M. Horsák)
- 6) Pozdní glaciál a přechod k holocénu: klimatické změny a vymírání na konci pleistocénu (M. Horsák)
- 7) Stratigrafické členění holocénu, regionální klimatický vývoj holocénu (J. Roleček)
- 8) Holocenní dynamika rozšíření druhů v Evropě a ČR, s důrazem na dřeviny (J. Roleček)
- 9) Starší holocén ve střední Evropě: přírodní podmínky a kulturní vývoj (J. Roleček)
- 10) Střední holocén ve střední Evropě: přírodní podmínky a kulturní vývoj; stepní otázka (J. Roleček)
- 11 a 12) Mladší holocén ve střední Evropě: přírodní podmínky a kulturní vývoj; (post)moderní vývoj krajiny; globální změna (J. Roleček)

Studijní literatura:

Sádlo J., Pokorný P., Hájek P., Dreslerová D., Cílek V. (2008): *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. 3. upravené vydání. Malá Skála, Praha.

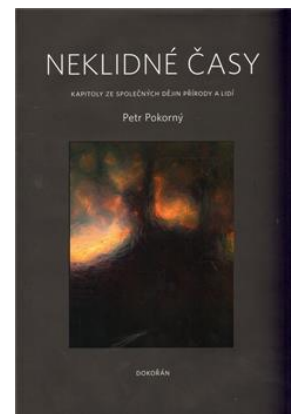
Ložek, V. 1973: *Příroda ve čtvrtohorách*. Academia, Praha.

Pokorný P. (2011): *Neklidné časy. Kapitoly ze společných dějin přírody a lidí*. Dokořán, Praha.

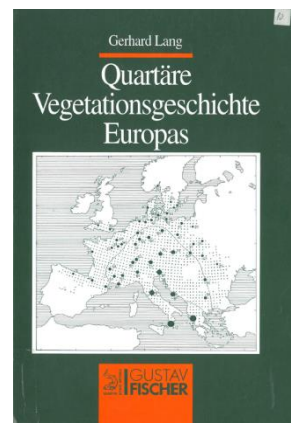
Ložek V. (2007): *Zrcadlo minulosti. Česká a slovenská krajina v kvartéru*. Dokořán, Praha.

Ložek V. (2011): *Po stopách pravěkých dějů. O silách, které vytvářely naši krajinu*. Dokořán, Praha.

Lang G. (1994): *Quartäre Vegetationsgeschichte Europas*. G. Fischer Verl. Jena, Stuttgart.

Elias S.A., Mock C.J. (2013): *Encyclopedia of Quaternary Science, 2nd Edition*. Elsevier, Amsterdam.

Historie výzkumu kvartéru, stručně kvartérní sedimenty a základní paleoekologické metody

(historie viz články Petra Pokorného ve Vesmíru /2010, 3 a 4/ nebo jeho kniha Neklidné časy)

KVARTÉRNÍ GEOLOGIE

I. Vznik kvartérní vědy

O čtvrtém řádu a o tom, jak se nakonec, neřád, zkomplikoval

„Jak ale přijde archeologie do „Vesmíru“, vždy úloha její patří dějepiscům,“ pomyslel si smutný čtenář. A my mu odpovíme: Mezi přírodovědci jsou geologové také dějepisci, jen že netež jak dříve měli novověkou mořskou činu, a právě zde v době předhistorické podávají si oběi badatelé ruce za společnou záštitu. [...] Zde společný úsilovně činí vědci, historici“ paleoarcheologové archeologové, jsou tradiční lidé doby samostatného periodického časopisu a douháme, že tím porovnáme své krajiny k badatelskému státnímu a studijnímu parádnímu a obor své podávají.

Ant. Frič: Práhytínské země české. Vesmír 5, 26, 1876/3

PETR POKORNÝ

V dřívějších dobách a tradičních společnostech údajně převládala tendence k cyklickému pojetí času. Čas byl vnímán jako neustálý koloběh rovoje a úpadku, vzniku a zániku, zrození a smrti, radosti a strasti – značkově privilegované srovnání. Sřídověky vyšleš mechanických hodin s ciferníkem takové vnímání dokonale zřetleňuje. Nepeřtržitě kolotání velkermatva bylo v posledku nahliženo jako přerušné, efektivní a nespokojivé. Smysl a cíl dostávalo teprve když součast nějakého jiného, vyššího řádu vědy

Údělem člověka jakožto bytosti středy bylo podléhat diktaiu venzejších proměn a zároveň se skrze moudrosti dítie ná onom vyšším řádu, nějakým způsobem podílet. Byť součastí božího plánu spasení, jak by to vyjádřili křesťané. Šloalo se osudem novověké Evropy, že teno a chaický „přirozený svět“ postavila na hlavu. Nebyla to svělemlerová událost, nýbrž dlouhý a složitý proces. Hlavními mihy na této hrozející a zároveň problematické cestě byly dva převraty: Zároveň objev takového pojetí univerzálního přítomnu, ve kterém netie staosvět nějaký jednoznačný střed, a tudíž ani jakýkoliv referenční bod, „mimo všech věcí“. Přechlín tuto úlohu plnila Země a na její tvář člověk jakožto privilegované stvoření. Někdy se tomu říká Kopernicková revoluce, i když proces pokračoval ještě dlouho po Kopernickovi a prozatím vyzrchlil udllostní 30. století (ve věkové teorii relativity, v životě společností dalekosáhlým rozkladem doavadního kulturního a silizačního kódu pod vlivem nevěstého

KVARTÉRNÍ GEOLOGIE

II. Exploze věd o kvartéru ve 20. století

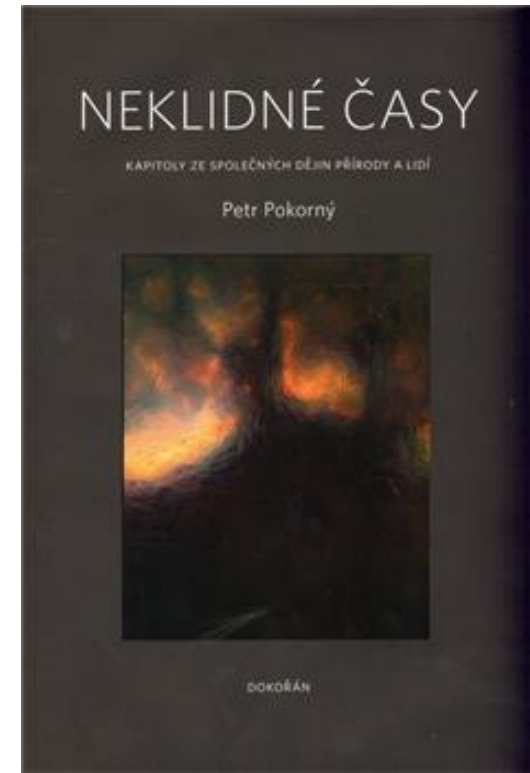
O čtvrtém řádu a o tom, jak se nakonec, neřád, zkomplikoval

PETR POKORNÝ

„Když jsem v kosmické lodí obkřel Zemi, uviděl jsem, jak je naše planeta krásná. Láde, chmářata a rozčmářované tuio krásu, ale nečimně jí!“ To jsou údivné slova sedmadvacitiletého Jurje Alenovicovi Gagarna segrovutěné poče, co se 12. srpna roku 1961 vrátil z obkřelné dráhy. Naše planeta na sebe poprvé hrděla lidilýma očima. Věděl, že lidstvo poprvé celou viděnat Zemi jako „svou“ planetu. Zlála k ní rágerm slova mateřský, ochranistický svět. Je to přirovnáním celoživotní situace. Seme Země byla obkřelána onou matkou. Ochranovala a dítieo občlmu. Věd jakoby se ráde obrátili. V biologi se celky vynikla (přetvořil křesťanovavřelaj) matičera planety jako životno superorganizma. Které je jakým druhem populárního konceptu. Jako James Lovelock a Lynn Margulsově. V ekologii tudy vrcholil ekosystémový přístup,

který chěl vidět v biologických společenstvech dolomělé formy organismů uvolněné pracující se prostředků času. Zpřevrácce na elementární form „čistých ledových“ a další z příkladů sociomorfno modifikování v biologii. Pro obkřelý celokřesťan je charakteristické jedna z přelomových (DZ) Lovelockových definic „čisté planety“ jménem Gaia: „komplexní jednotka zahrnující biosféru, atmosféru, oceány a plády planety Země; cteck tvůrčí zpřevrácený čili kybernetický systém, který aktivně vyhledává optimální fyzikální a chemické prostředky pro udržení života na planetě.“ Přelomově se konceptu Gaia, máme teď před se podí 16. ječ kvartérní historie naší planety opřevrácce v směřování k praktické uvolněné definici. Jako každá lids bytost má jít svou unikátní historii, během které projejuje což jako schop

Dr. Petr Pokorný (1972) viz Vesmír 88, 164, 2010/3.

NEKLIDNÉ ČASY

KAPITOLY ZE SPOLEČNÝCH DĚJIN PŘÍRODY A LIDÍ

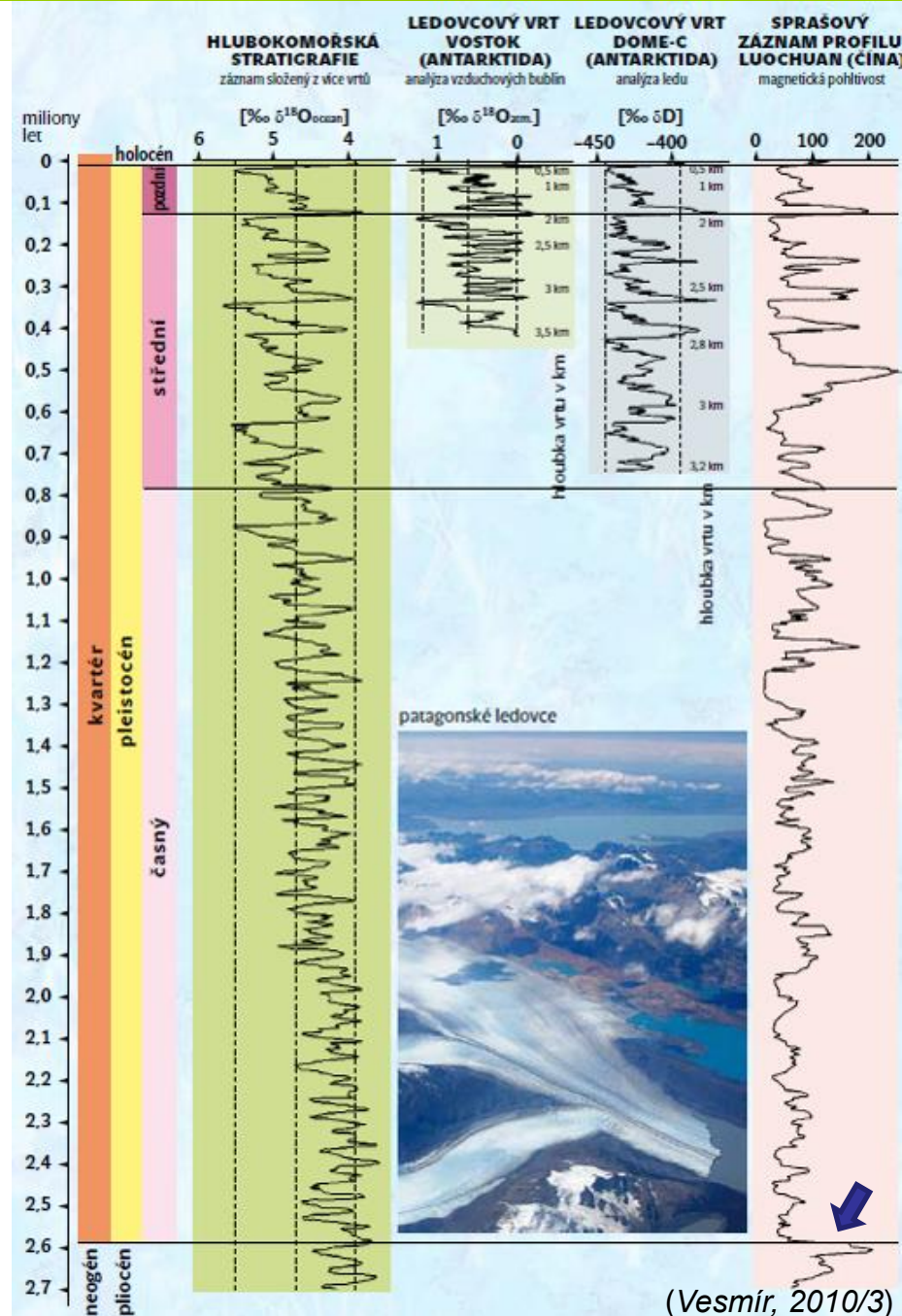
Petr Pokorný

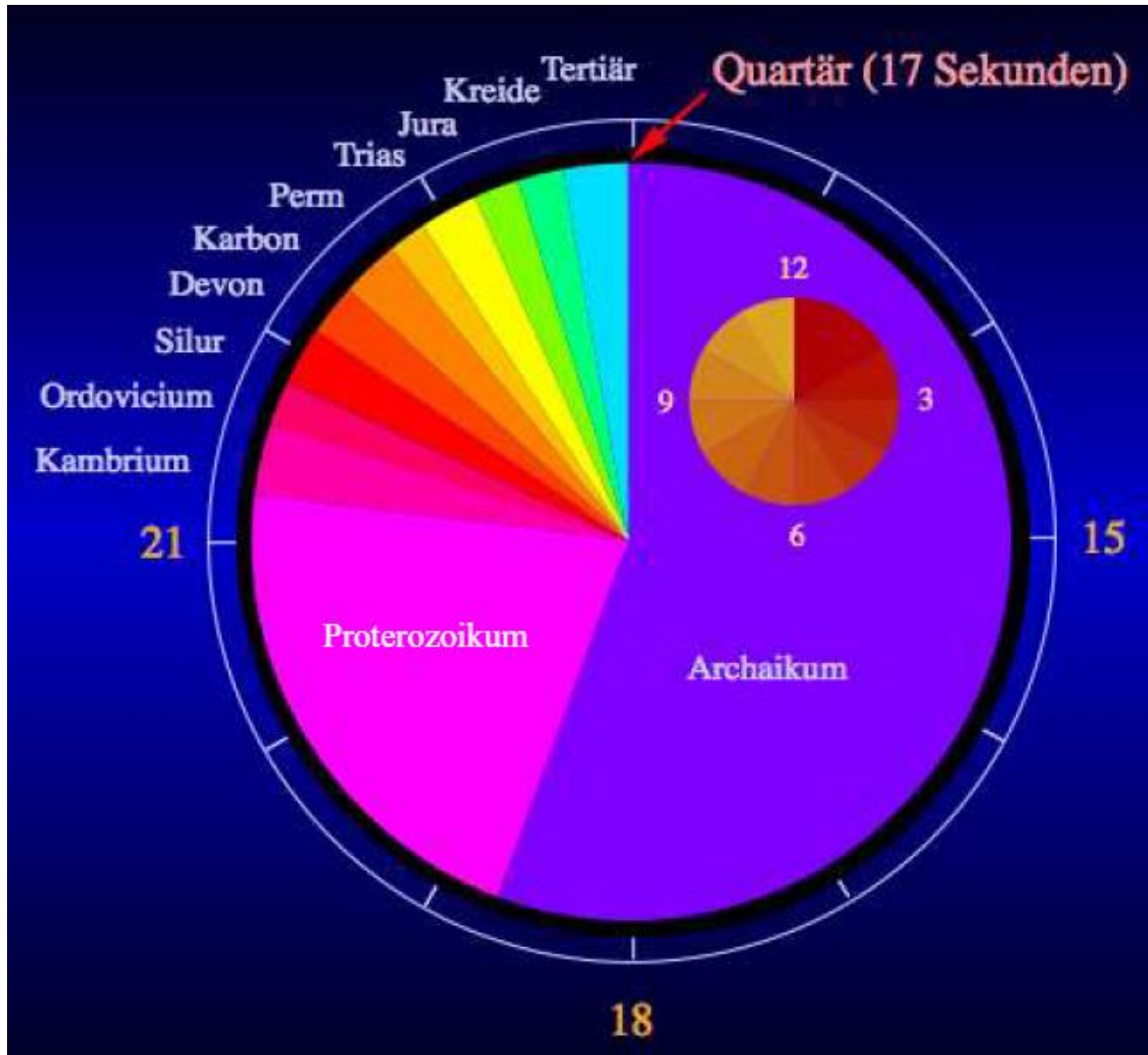
DOKOŘÁN

Co jsou čtvrtohory (= kvartér) a proč nás zajímají?

- nejmladší geologické období, posledních ca **2,6** ($2,588 \pm 0,005$) mil. let, stratotyp Luochuan
- zásadní vliv na utváření živé i neživé přírody, **většina současné bioty je kvartérního stáří!**
- bouřlivé změny během glaciálního cyklu, poslední stadiál (LGM) – „bod nula“ pro mnohé regiony
- typické střídání chladných (**glaciály**) a teplých (**interglaciály**) období – zaznamenáno 52 glaciálů
- glaciály delší (ca 40-100 tis. let), interglaciály kratší (10-15 tis. let)
- v rámci glaciálu jemnější oscilace: chladnější **stadiály** a teplejší **interstadiály**

Trvání kvartéru v dějinách stáří Země

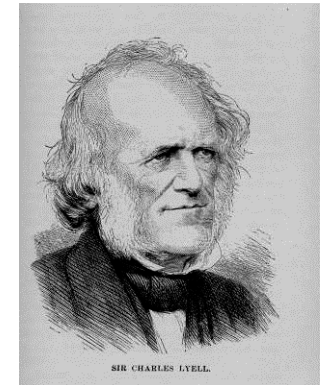
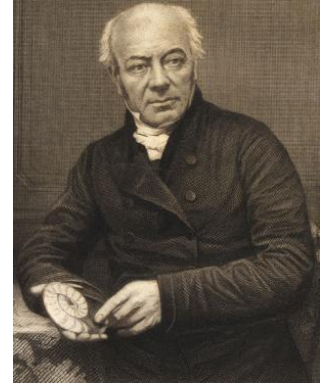

Počátky výzkumu kvartéru – jak to začalo?

- Giovanni Arduino (1714–1795): benátský důlní inženýr, zkoumal sedimenty od Alp po Pád
  - horniny a fosilie rozdělil do čtyř skupin – „řádů“: *primární*, *sekundární*, *terciérní* a *kvartérní*
- **kvartér** – nejmladší vrstvy s fosíliemi současné bioty
  - Charles Lyell – podobné kritérium, ale nejmladší vrstvy nazýval *pleistocene*, (dnes = kvartér bez holocénu /= postglaciálu, poledové doby/)
- 18. st.: **bludné balvany** (eratika) v S Německu – skandinávský původ, důsledek světové potopy (proudy vody a bahna se valí světem)
- Georges Cuvier (1769–1832): vysoce postavený francouzský zoolog a paleontolog
  - teorie kataklysmat: Země prochází sérií obřích katastrof (biblická potopa)

Počátky výzkumu kvartéru – driftová teorie

- William Buckland (1784–1856): profesor geologie na univerzitě v Oxfordu
  - diluvium (období nejmladší Země) a aluvium (geologická současnost), termíny se dlouho drží
- pol. 19. st.: nálezy pravěkých artefaktů s kostrami pleistocenních savců („diluviálních zvířat), nález čelisti neandrtálce (r. 1856)
- Charles Lyell (1797–1875): slavný skotský geolog, třídílný spis „Principles of Geology“ významně ovlivnil i Ch. Darwina
  - **princip aktualismu**: geologické procesy jsou neměnné (zpochybnil všechny katastrofické teorie – jedná se o důsledek pomalých procesů)
  - **driftová teorie**: vysvětlení existence eratik – přineseny na ledovcových krách, když byl povrch zatopen mořem
- klíčová role švýcarských Alp – morény a glaciální rýhy, více badatelů – uvažovali pouze horské zalednění, existující názory severského zalednění neakceptovány

Počátky výzkumu kvartéru – průlom v myšlení

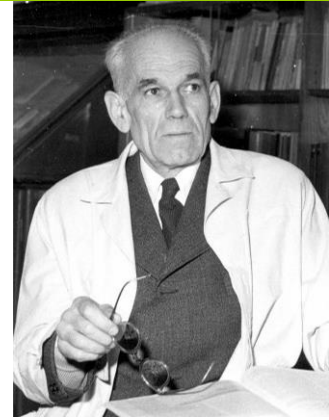
- Louis Agassiz (1807–1873): Švýcar, původem zoolog, asistent G. Cuviera - ovlivněn „katastrofickým“ uvažováním
  - po r. 1840: rozsáhlé zalednění S polokoule až po Alpy – světová katastrofa, (Alpy vznikly až po odlednění)
  - pod tlakem kritiky zmírnil – tři izolované kontinentální ledovce a v horský ledovec v Alpách
- **Eiszeit** (Ice Age, doba ledová): botanik Karl Schimper, přítel Agassize
- Otto Torell (1828–1900): švédský geolog
  - Skandinávii pokrýval souvislý ledovec
  - **1875**: vystoupení v Berlíně, přijetí myšlenky zalednění od severu až k Berlinu
- představa jediné doby ledové – **monoglacialismus** (zdecimování tropické fauny na Zemi – pleistocenní zvířata považována za tropickou faunu)
- okolo 1850: představa min. 2, možná 4-5 glaciálů
- konec 19. st.: ustálení konceptu 4 dob ledových – **kvadriglacialismus**

Počátky výzkumu kvartéru – glaciálů přibývá!

- Albrecht Penck (1858–1945) a Eduard Brückner (1862–1927)
  - 1901–1909: trojdílná kniha „Die Alpen im Eiszeitalter“
  - studium říčních teras v Alpách – 4 odlišné výškové stupně = 4 ledové doby, označeny jmény alpských přítoků Dunaje: **günz**, **mindel**, **riss** a **würm**
  - mylně usuzovali na délku a intenzitu podle výškového rozpětí usazenin – potom ledové doby krátké, meziledové velmi dlouhé

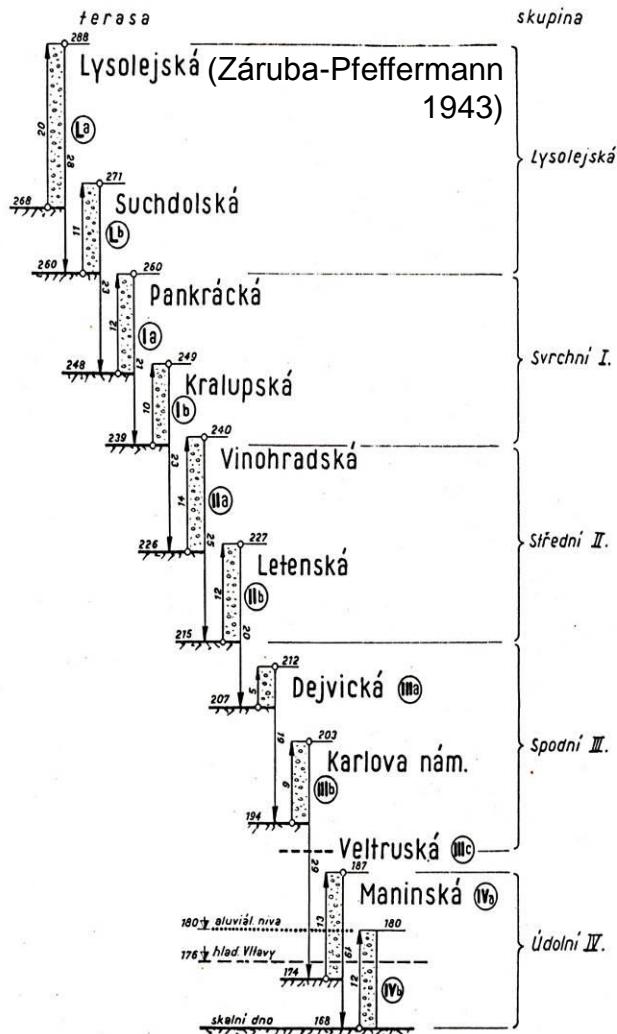
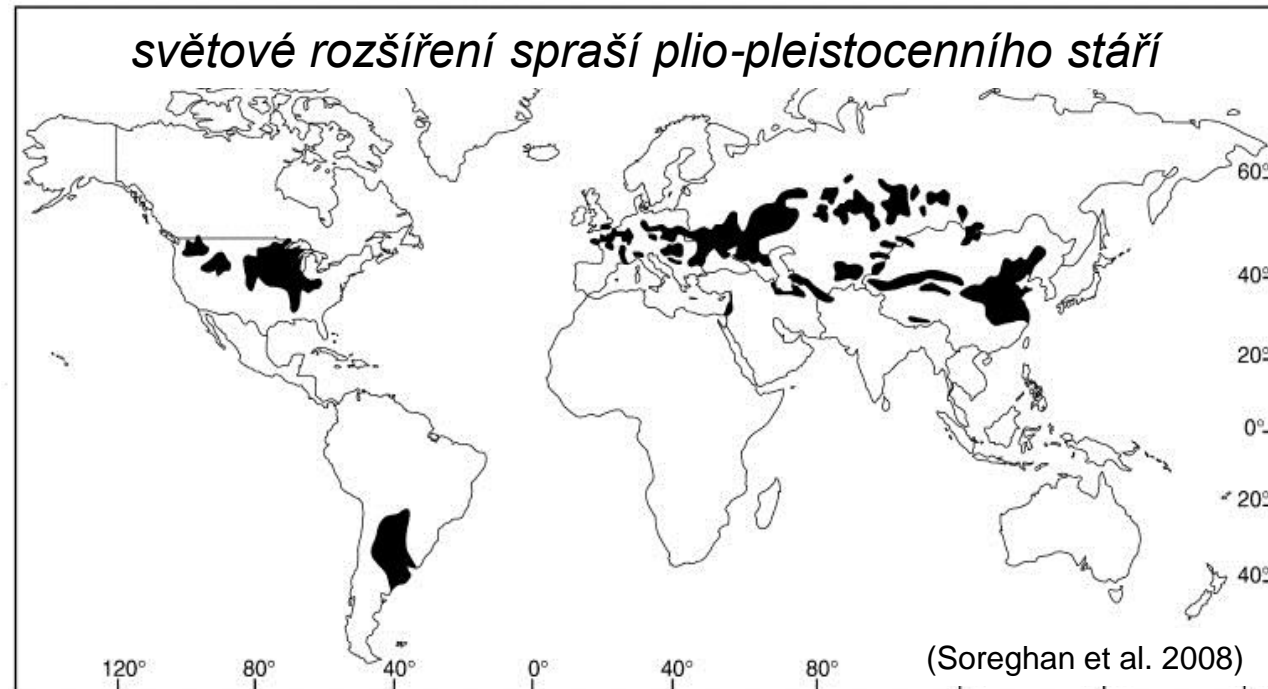

Počátky výzkumu kvartéru – polyglacialismus, nakonec

- Quido Záruba (1899–1993), český geolog
  - 1943: monografie o terasovém systému Vltavy

- studium **sprašových uloženin** – typicky glaciální sediment, mezi nimi interglaciální půdy

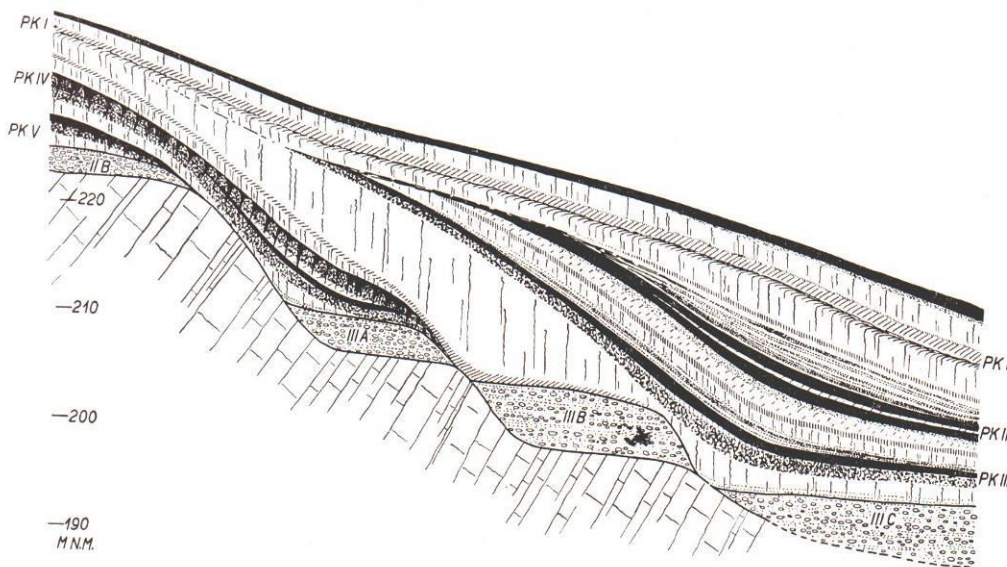

Obr. 1. Přehled výšek vltavských teras pod Prahou v km 204–208.

Počátky výzkumu kvartéru – koncepce polyglacialistická

- Jiří Kukla (*1930) a Vojen Ložek (*1925), čeští badatelé
  - 1961: kongres INQUA (International Union for Quaternary Research), představili poznatky ze studia spraší, založení sprašové komise
  - závěr: cyklus střídání chladných a teplých období se **mnohonásobně** opakuje

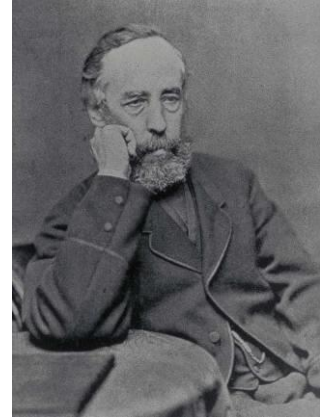

33. Náčrt úložných poměrů sprašové série na souboru stupňů říčních teras (podle poměrů v údolí Vltavy pod Prahou). V podloží zvrásněné algonkium, terasy podle Q. Záruby (1943): II b — letenská, III a — dejvická, III c — Karlova náměstí, III c — veltruská (členy sprašové série značeny stejně jako na obr. 17 a 30). (Ložek 1973)

Počátky výzkumu kvartéru – příčiny glaciálních cyklů

- zapomenuté teorie: již koncem 19. st. – vliv kolísání koncentrace atmosférického CO₂ (švédský fyzik Arrhenius) a představa astronomických příčin ledových dob (francouzský matematik Adhemar)
- James Croll (1821–1890), skotský hoteliér, později geolog
  - cyklické změny zemské orbity, **klíčová excentricita**: čím eliptičtější, tím větší rozdíly mezi létem a zimou – nahromadění sněhu – zvýšení albeda – pozitivní zpětná vazba – nástup glaciálu
  - jeho i Adhemarovy **výpočty nepřesné – ukázaly cestu**
- Milutin Milanković (1879–1958), stavební inženýr a matematik
  - 1941: kniha „Kanon der Erdbestrahlung und seine Anwendung auf das Eiszeitenproblem“ (*Kánon oslunění Země a jeho aplikace na problém ledových dob*)
  - vysvětlení klimatických změn pomocí **čtyř nezávislých orbitálních parametrů** – Milankovićovy parametry
  - pouze **okrajový zájem**, nehodilo se do převažující kvadriglacialistické představy

Počátky výzkumu kvartéru – jaké je stáří Země?

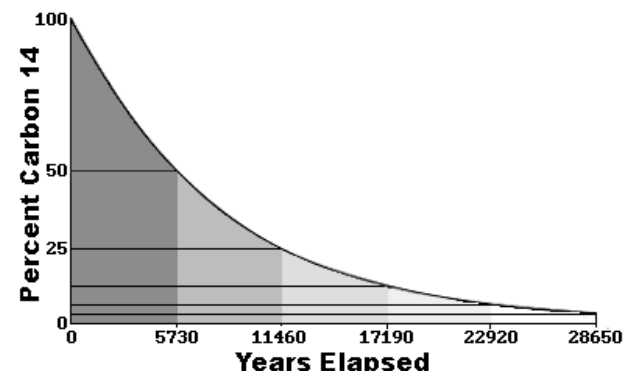
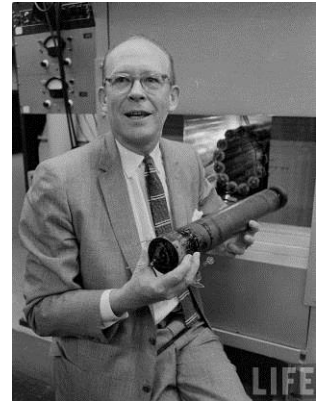
- představa tisíců, max. desetitisíců, biblické stáří je 6000 let
- Lyellův uniformismus – velmi dlouhá geologická minulost – jak ji měřit?
- hledání archivů: letokruhy stromů – krátký čas, jezerní sedimenty (laminy s roční periodicitou) – velmi vzácné
- průlom s objevem radioaktivity

Počátky výzkumu kvartéru – radioaktivní datování

- 1906: E. Rutherford – radioaktivní rozpad uranu, stáří Země několik miliard!
- 30. léta: princip radioaktivních hodin – rozpad řady uranu a thoria, různě dlouhé poločasy rozpadu (viz http://en.wikipedia.org/wiki/Radiometric_dating)
- 1940: M. Kamen a S. Ruben – objev radioaktivního ^{14}C
- M. Kamen – objasnění jeho vzniku v atmosféře z hojného ^{14}N působením kosmického záření, laboratorní stanovení poločasu rozpadu ^{14}C
- Willard F. Libby (1908-1980), americký chemik – objev **radiokarbonových hodin**:
  - poměr nestabilního ^{14}C ku stabilním ^{12}C a ^{13}C je v atmosféře konstantní (ca 1:1 bilionu)
  - tento poměr se ukládá do živých tkání (producenti asimilují, konzumenti konzumují producenty)
  - po smrti (zpuštění hodin) se nestabilní ^{14}C rozpadá na ^{14}N
    - **za 5568±30 let** je koncentrace poloviční
  - omezení na 50,000 let, 10 poločasů rozpadu
    - ještě měřitelná koncentrace ^{14}C (nově citlivější stanovení, větší rozsah)

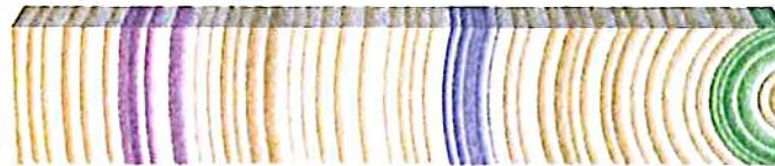
(viz <http://hyperphysics.phy-astr.gsu.edu/hbase/nuclear/cardat.html>)

Radiokarbonové datování – absolutní stáří

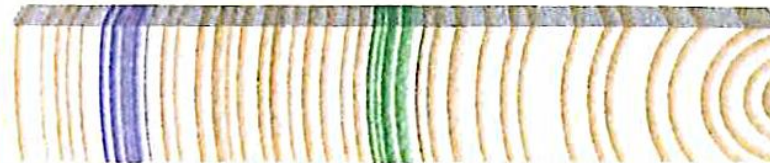
- obsah ^{14}C v atmosféře není konstantní (proměnlivá sluneční aktivita, oceánická cirkulace) – zjištěný (nekalibrovaný) věk není absolutní, nutná kalibrace
  - nekalibrovaná ^{14}C data jsou vždy znatelně mladší než absolutní
- dendrologie – kalibrační křivky, datování letokruhů – první pomocí borovic (*Pinus aristata* a *P. longaeva*) rostoucích na jih.-záp. USA, stáří až 5000 let
  - napojením na fosilní kmeny, krápníky a korály – posledních ca 50 tis. let
  - dnes větší počet kalibrací, regionální význam
- pozn.: BP (before present) znamená před rokem 1950
  - další zkratky: BC = před Kristem, AD = našeho letopočtu

živý strom

mrtvý strom

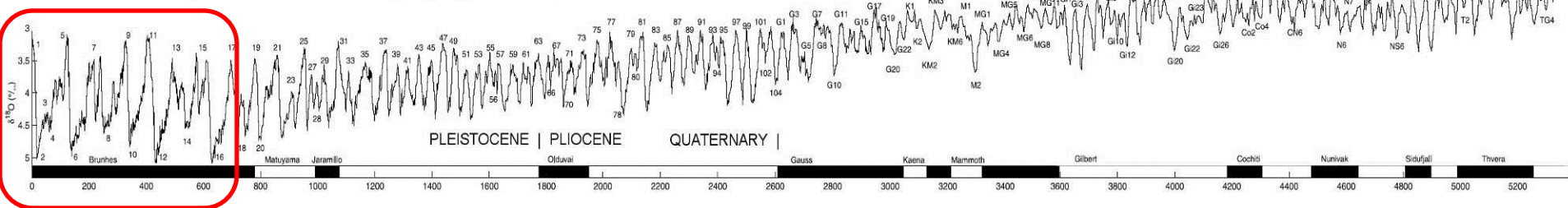
kláda z
vykopávek

Počátky výzkumu kvartéru – hlubokomořské vrty

- nepravidelné ukládání mořských sedimentů: dnes 2 cm za 1000 let, v glaciálu přibližně dvojnásobek
- souvislý záznam až do třetihor! – různé geochemické a biologické metody
- Cesare Emiliani (1922–1995), zakladatel paleooceánografie
  - změny relativního podílu těžkého izotopu kyslíku ($\delta^{18}\text{O}$), poměr $^{18}\text{O} : ^{16}\text{O}$ kolísá s teplotou
  - nápad, zjistit tento poměr z fosilních schránek planktonních dírkovců (Foraminifera)
  - zjištění sedmi až 15 cyklů – konec kvadriglacialismu
- 1976: Hays, Imbrie a Shackelton – atlantický vrt přes posledních 450 tis. let
  - periodicitu klimatických oscilací s amplitudou cca 23, 40 a 100 tis. let
  - tím potvrzení Milankovičových výpočtů, ale i polyglacialistického modelu
- během kvartéru (tj. za posledních 2,6 miliónu let) více než 50 cyklů

Lisiecki and Raymo. *Paleoceanography*, vol. 20, PA 1003, 2005.

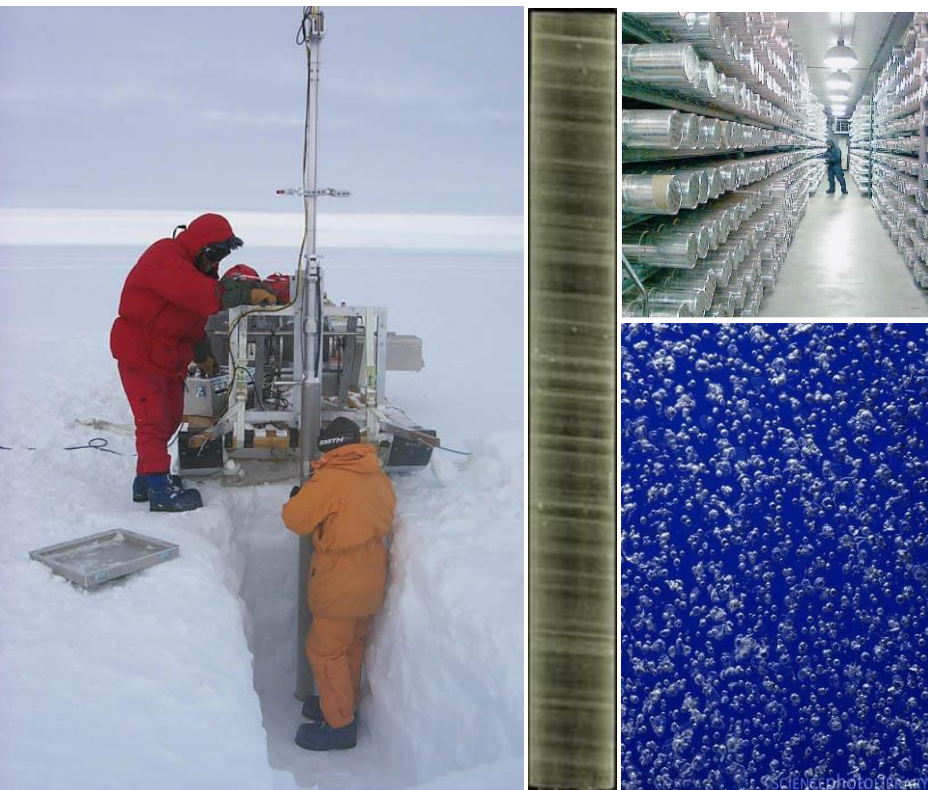

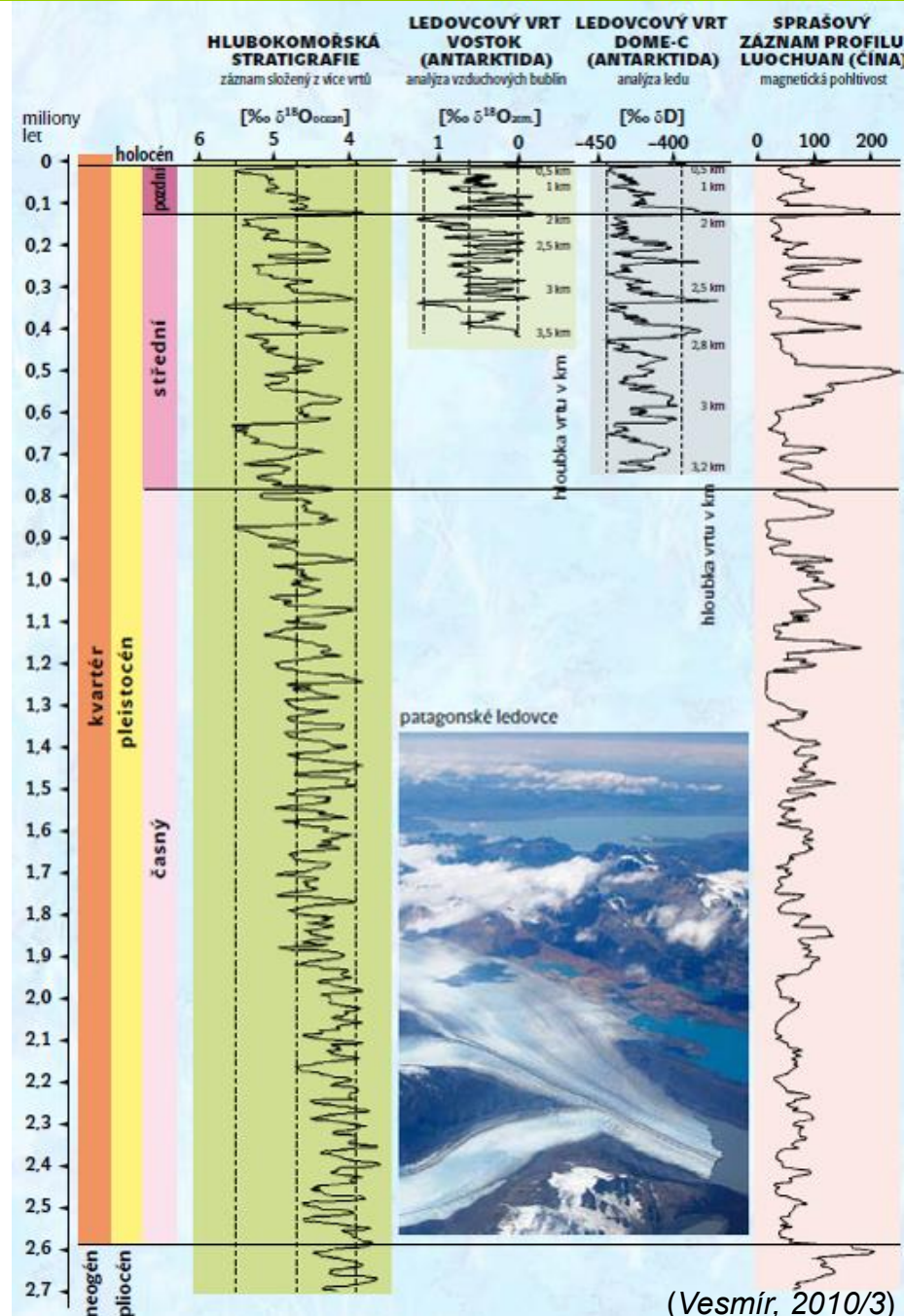
Výzkum kvartéru – stratigrafické metody

stratotypy

- vrty hlubokomořskými sedimenty
- mocnými sprašovými sedimenty
- vrty pevninskými ledovci (grónským a antarktickým)

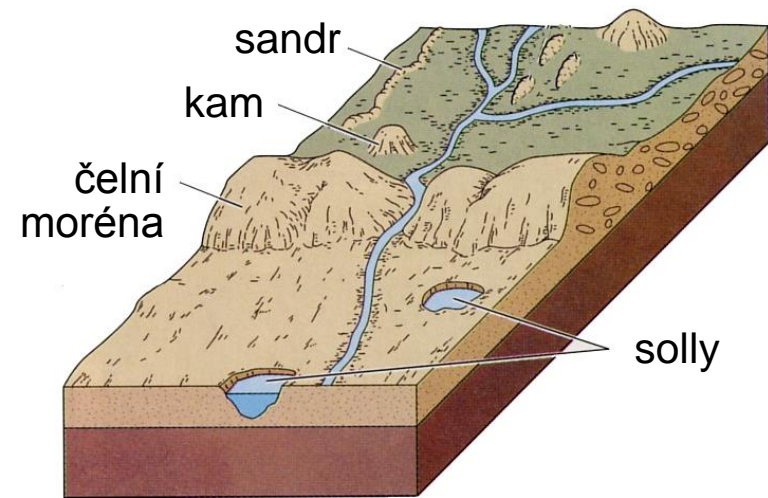

Vrt antarktickým ledovcem do hloubky přes 3 km, analýza „paleovzduchu“ z bublinek v ledu

Poznání kvartéru – kvartérní uložení

- eratika a ledovcové rýhy – něco tu nesedí
- říční sedimenty – význam alpského prostoru
- cyklické změny klimatu se silně projevují i v sedimentech
- sedimenty **glacigenní** (vzniklé činností ledovců) a **glaciální** (vzniklé během glaciálů); další dělení podle Ložka (1973)
  - **glacigenní vzniklé činností pevninského ledovce**
    - till – sediment morén (čelní a bazální)
    - souvkové hlíny – hlinitý materiál nakupený pohybem ledu s kusy horniny (souvky)
    - varvit – páskovaný jíl složený z varv (tenkých vrstviček jílu usazujícího se v jezerech napájených při tání ledovce, 1 varva = 1 rok)
    - sandry – výplavové kužele a plošiny v okolí ledovců
    - kamy – pahorky, vzniklé jako výplně kotlin mezi bloky ledu
    - solly – zatopené deprese, vzniklé zatlačením odtržených kusů ledu do sedimentů bazální morény

Poznání kvartéru – kvartérní uložení

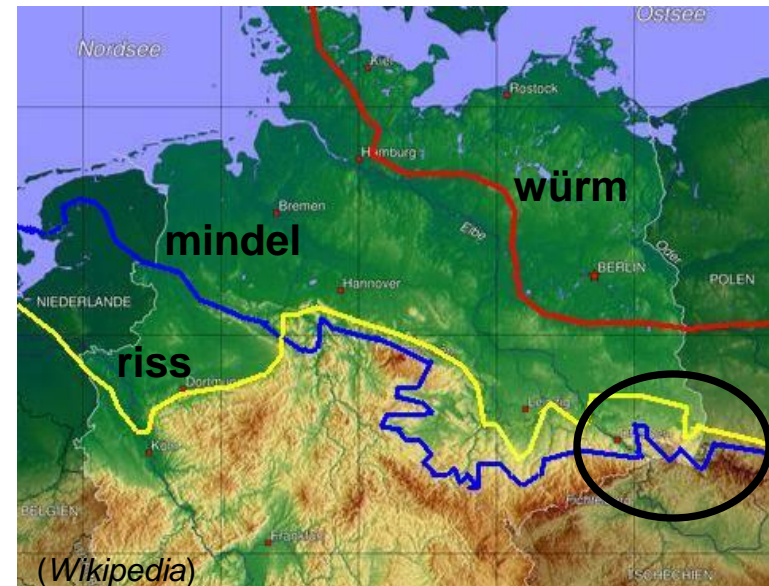
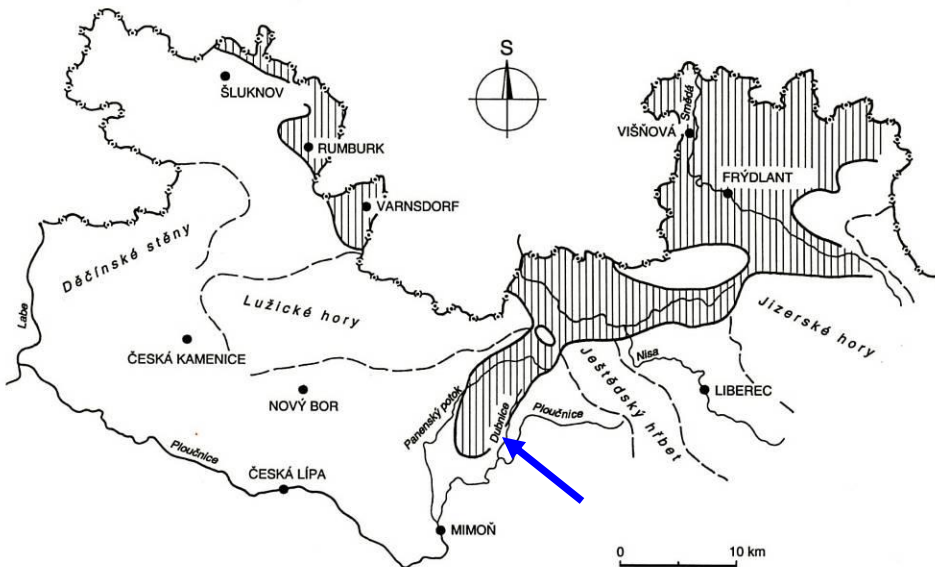
- **projevy horského zalednění (odlišnosti):**

- kary – ledovcové kotle a horská plesa
- trogy – údolí průřezu písmene "U"
- čelní morény tvoří v údolích nápadné valy, hradí jezera

- **zaledněná území u nás**

- malé plochy, pouze starší zalednění (elsterské=mindel a sálské=riss), v Čechách elsterské až k Ploučnici a na Moravě až k Bečvě
- horské hlavně v Krkonoších, méně Šumava a Hrubý Jeseník

(Wikipedia)

Poznání kvartéru – periglaciální jevy

- **periglaciální jevy** jsou typické pro střídání klimatických podmínek v oblasti blízké glaciálnímu zalednění, tzv. periglaciální zóny (i u nás)
- postihují jak horniny skalního podloží, tak i různé typy kvartérních sedimentů
- jedná se především o:
  - mrazové klíny a hrcce
  - zvířené a načechrané půdy
- příčinou jejich vzniku jsou především objemové změny při tuhnutí vody (např. **kryoturbace**)

(www.uni-marburg.de)

výsledek kryoturbace půdy

fosilní mrazový klín

(www.uni-marburg.de)

Poznání kvartéru – kvartérní uložení

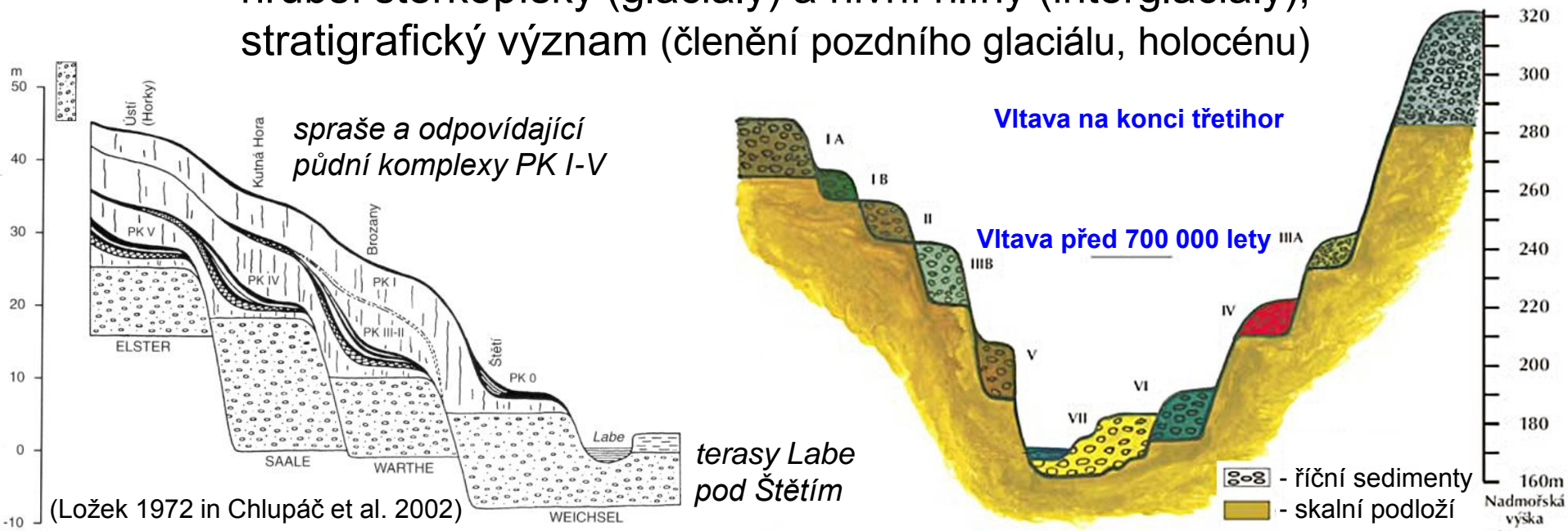
- **glaciální** rozlišujeme na **vodní** a **suchozemské**

- **vodní:**

- mořské – hlavně v litorálech (plážové stupně, odpovídají kolísání hladiny (regrese a transgrese pokles během glaciálů až o 140 m (voda v ledovcích, ale i tlak ledu na zemskou kůru)
- sladkovodní: **fluviální**, **limnické** a **pramenné**

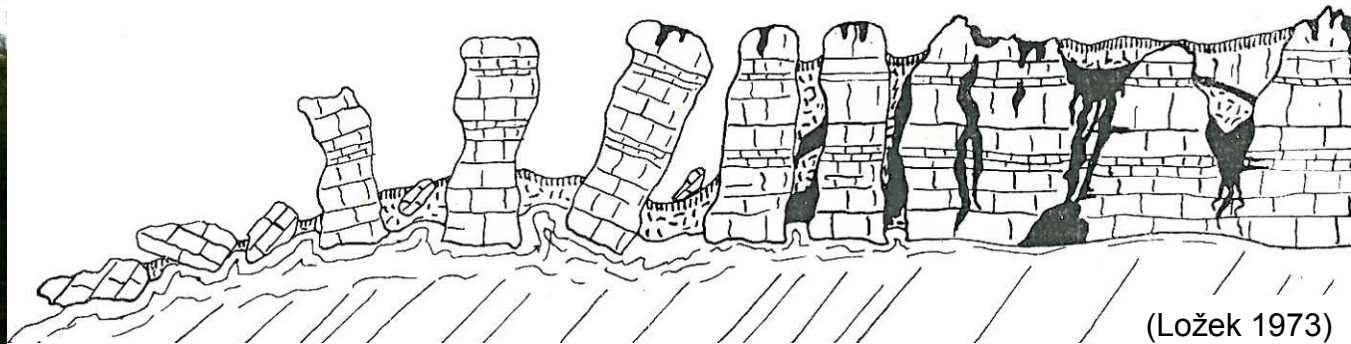
fluviální (naplaveniny):

- sedimentace v řečišti (boční eroze) a na ploše nivy při povodních
- hrubší štěrkopísky (glaciály) a nivní hlíny (interglaciály), stratigrafický význam (členění pozdního glaciálu, holocénu)

Poznání kvartéru – kvartérní uložení

- vodní, sladkovodní, **limnické**:
  - terigenní – přemístění materiálu z okolí (splachem, větrem, soliflukcí)
  - chemické – nejčastěji CaCO_3 původem ze schránek (měkkýši a lasturnatky), hromadí se na dně jako **jezerní křída** (čistý) nebo **jezerní slín** (s příměsí jílu)
  - organické – silný podíl odumřelých organismů (např. gyttja, sapropel)
  - bažinné (palustrické) – **almy** (bažinné vápence) a **rašelinné** sedimenty (velký význam pro paleoekologii a stratigrafii, zejména holocénu)
- vodní, sladkovodní, **pramenné**:
  - křemité – SiO_2 vysrážený z horkých vřidel
  - vápenaté – pramenné vápence (pěnovce a travertiny), srážení ovlivněno chemismem i podnebím (vlhko a teplo)

(Ložek 1973)

Rozpad travertinového ložiska Dreveník na Spiši (Slovensko)

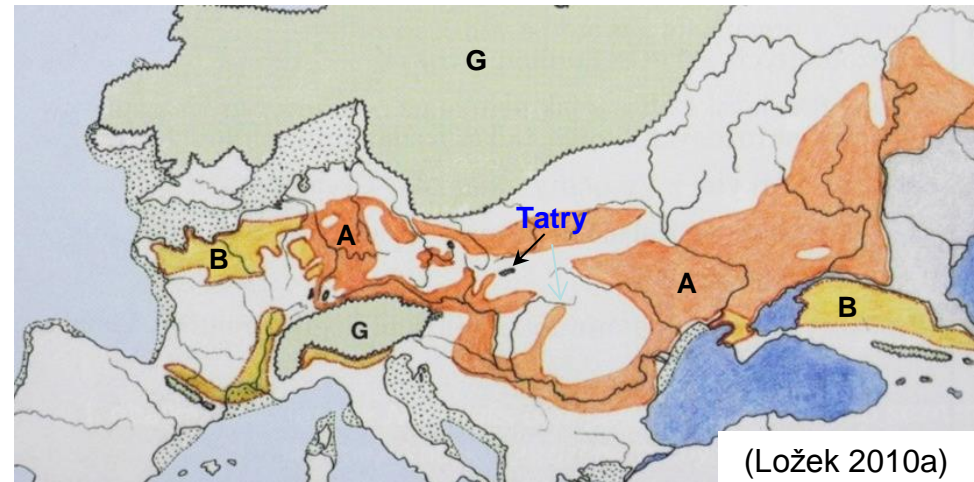

Poznání kvartéru – kvartérní uložení

- glaciální **suchozemské** rozlišujeme na **eolické**, **svahové** a **jeskynní**
- **eolické** (naváté) – jejich materiál je přenášen větrem
  - liší se velikostí zrna: spraše a váté písky,
- **spraš** – typický glaciální sediment nižších poloh (do 400 m n. m.)
  - převažují prachové částice (0,02–0,06 mm), bez hrubších částic
  - ukládal se ve stepích, tráva prachové vrstvičky prorůstá
  - vysoký obsah rozptýleného CaCO_3 (10–20 %), porézní a pevné
  - železité sloučeniny podmiňují okrově hnědou až sedavě žlutou barvu
  - silně bazické, ale tvoří se zvětráváním i kyselých hornin (sucho)

Červený kopec v Brně – mocné vrstvy spraše zachycují vývoj v posledních 10 glaciálních cyklech

(Ložek 2010a)

Typické sprašové stepi (A) a jejich ekvivalenty (B) v Evropě během posledního glaciálu, G – zalednění

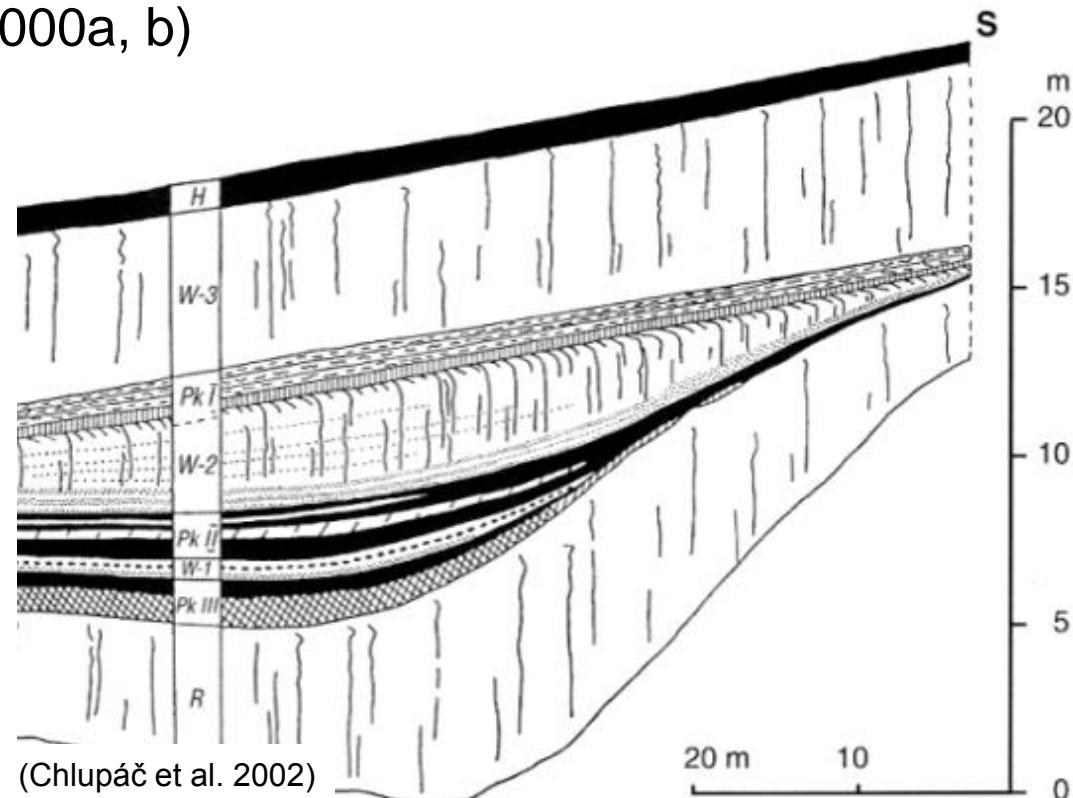
Poznání kvartéru – kvartérní uložení

- **spraše** mají mimořádný význam pro stratigrafii (stratotypy), obsahují množství fosilií (obratlovci, měkkýši, rostliny – hlavně makrozbytky)
  - sprašové série – místa s nakupením spraší z více chladných výkyvů
  - vznik: transportem-usazováním a zesprašněním (= loessifikace, **půdotvorný proces**, určuje její vlastnosti – obalení křemitých zrn CaCO_3 a jejich propojení můstky karbonátu), bez těchto podmínek by došlo k odvápnění nebo zhlínění a vzniku prachovice či (červených) sprašových hlín
  - více o spraších viz Ložek (2000a, b)

W1-3: polohy spraší würmského glaciálu

PK II a I: půdy interstadiálů würmského glaciálu

PK III: půda eemského interglaciálu -
spraš risského glaciálu -

Sprašový profil v Dolních Věstonicích, v poloze PK I nálezy lovců mamutů

Poznání kvartéru – kvartérní uložení

- **váté písky** (uvnitř pevniny, neuvažujeme pobřežní a pouštní)
  - podmínkou vzniku jsou rozsáhlé holé plochy (jako u spraší)
  - hlavně nezarostlé plochy říčních teras a předpolí kontinentálního ledovce (stejně jako hrance)
  - současné převážně z konce posledního zalednění

*hranec – větrem
opracovaný kámen*

Písečný přesyp u Vlkova – váté písky nivy Lužnice

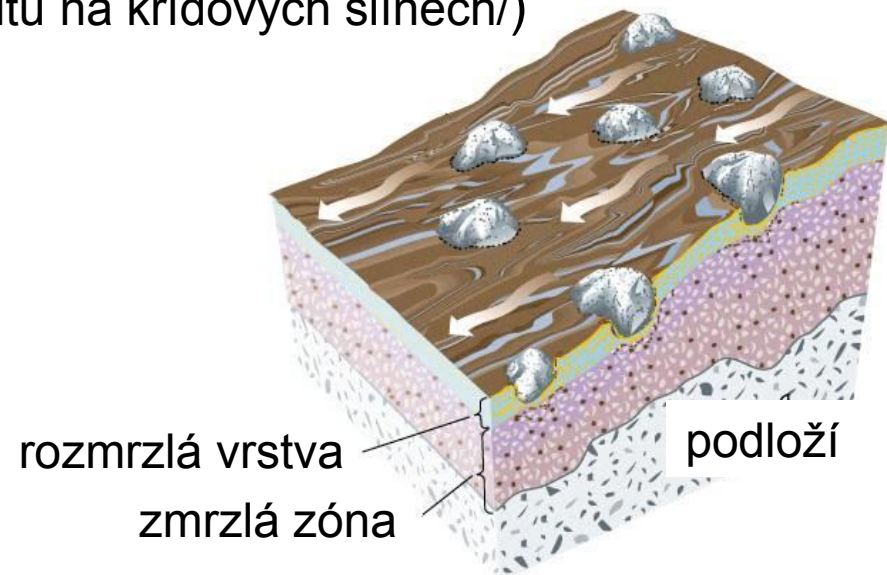

Osypané břehy – váté písky nivy dolní Moravy

Poznání kvartéru – kvartérní uložení

- **svahové** – hybnou silou je gravitace, materiál = snos
  - pohyb velkých mas = řízení
  - často v součinnosti s vodou (ron – deštěm, splach – proudem)
  - nejúčinnější je **soliflukce** (půdotok) – pomalé stékání rozbředlých zemin po zmrzlém podloží
  - podobně jako spraše tvoří vrstevnaté sledy stratigrafického významu: časný glaciál – tvorba sutí, vrcholný glaciál – soliflukce, sprašové období – mrazové drtě, interglaciály – hrubé sutě, skalní řízení a tvorba půdních sedimentů
  - sesuvy – posuny po plastickém podloží (např. sesuvy na flyši a droliny Českého středohoří /řízení neovulkanitů na křídových slínech/)

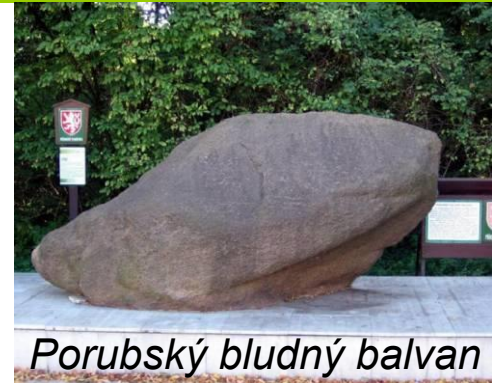
Poznání kvartéru – kvartérní uložení

- **jeskynní** – výplně podzemních dutin
  - význam jako úložiště fosilií a archeologických památek, bohatý záznam obratlovčí fauny (napadaných či přinesených predátory)
  - významné v nevápničitých územích a kde na povrchu převládá odnos
  - výplně jsou autochtonní a alochtonní (pocházející z povrchu)
  - při silném zamokření tvorba pěnitce (sytký jemný sintr) – indikace vlhké počáteční fáze klimatického optima holocénu

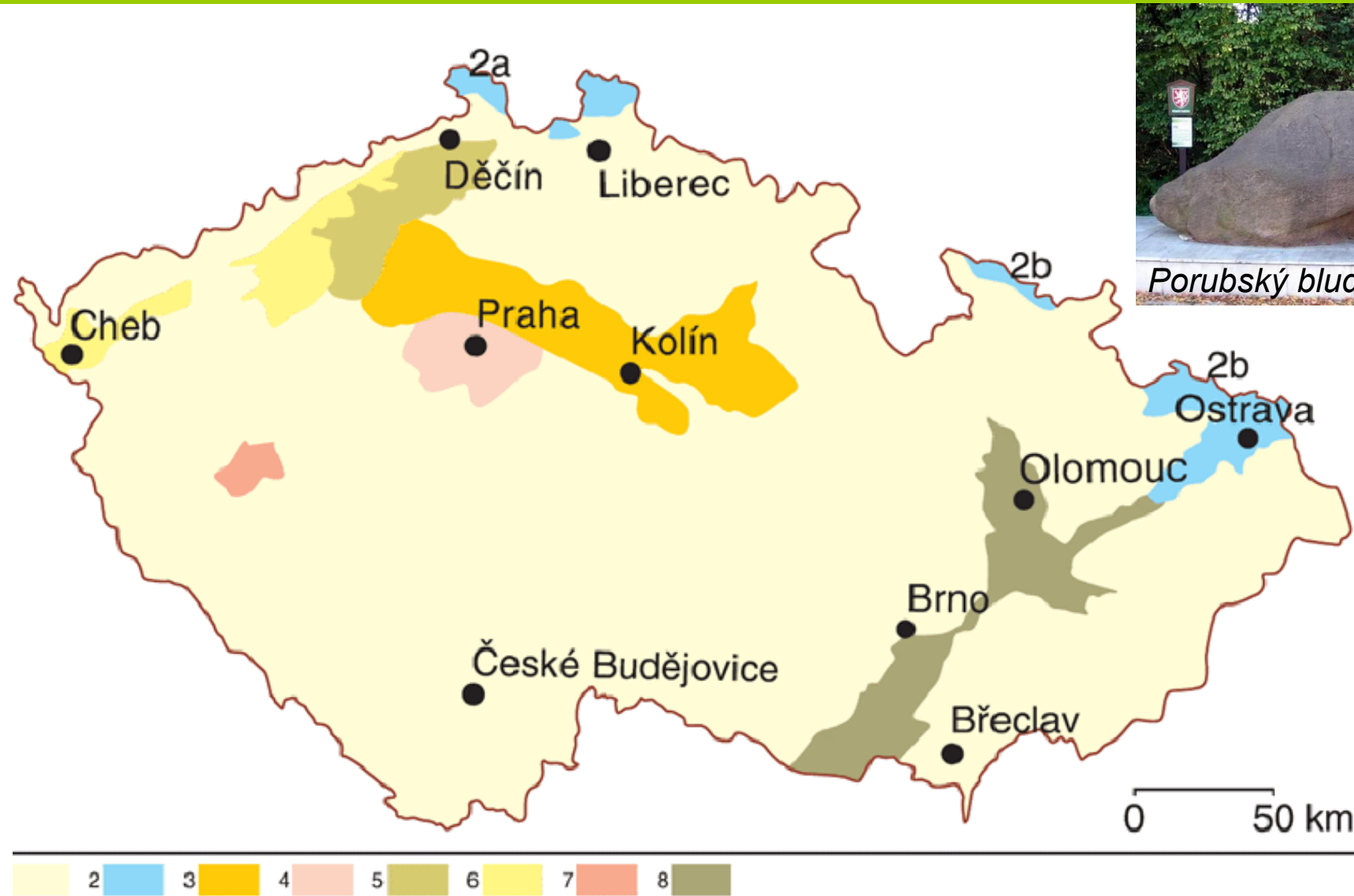

*Jeskyně Šipka u
Štramberka, zde byla
nalezena čelist neandrtálce
(za války originál shořel)*

Rozmístění kvartérních uloženin v ČR

Porubský bludný balvan

Rozšíření kvartérních uloženin na území ČR (podle Commission 1994 upraveno in Kachlák 2003): 1 - kvartér denudačních oblastí; **kvartér akumulčních oblastí**: 2 - kontinentálního zalednění (2a - severočeská oblast, 2b - oderská oblast) a extraglaciálních oblastí: 3 - Polabí, 4 - oblast Pražské plošiny, 5 - oblast Českého středohoří, 6 - oblast podkrušnohorských pánví, 7 - oblast Plzeňské pánve, 8 - oblast moravských úvalů.

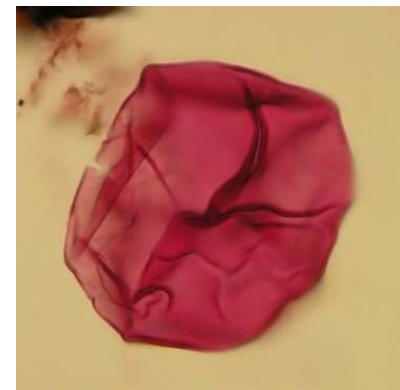
▪ pylová analýza

- 1916: Lennart von Post zavedl ve Švédsku **pylovou analýzu** (lokální stratigrafie vrstev rašeliny umožňující jejich vzájemné přiřazení)
- využita jako běžná metoda pro studium sukcese vegetace
- na základě sledů rekonstruované vegetace stanoveny klimatické fáze holocénu: preboreál – boreál – atlantik – subboreál – subatlantik (později upřesněno radiokarbonově)
- rašelinné a limnické sedimenty, hlavně ve vlhkých a chladných územích, ve spraších a v suchých krasových oblastech špatné zachování
- ukazuje spíše regionální kontext, vegetace v širším okolí nalezišť
- různý dolet a množství u jednotlivých pylů, determinace není často do druhů (pylové typy nejsou druhy), stanovuje se poměr pylu dřevin a bylin

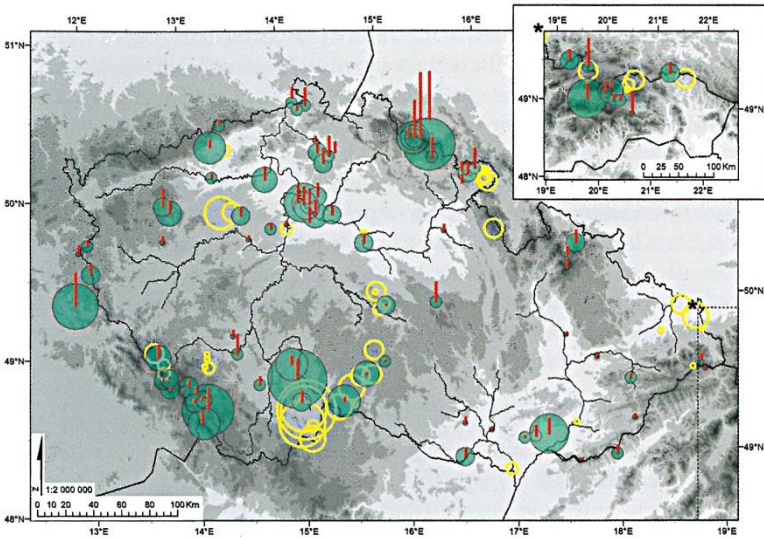
pylové zrno borovice s velkými vzdušnými vaky
má velký dolet, zrna v sedimentu mohou
pocházet z velmi vzdáleného zdroje

pylové zrno modřínu se špatně zachovává,
modřín produkuje pyl s minimálním doletem,
proto i několik zachovaných pylových zrn může
indikovat modřínový les

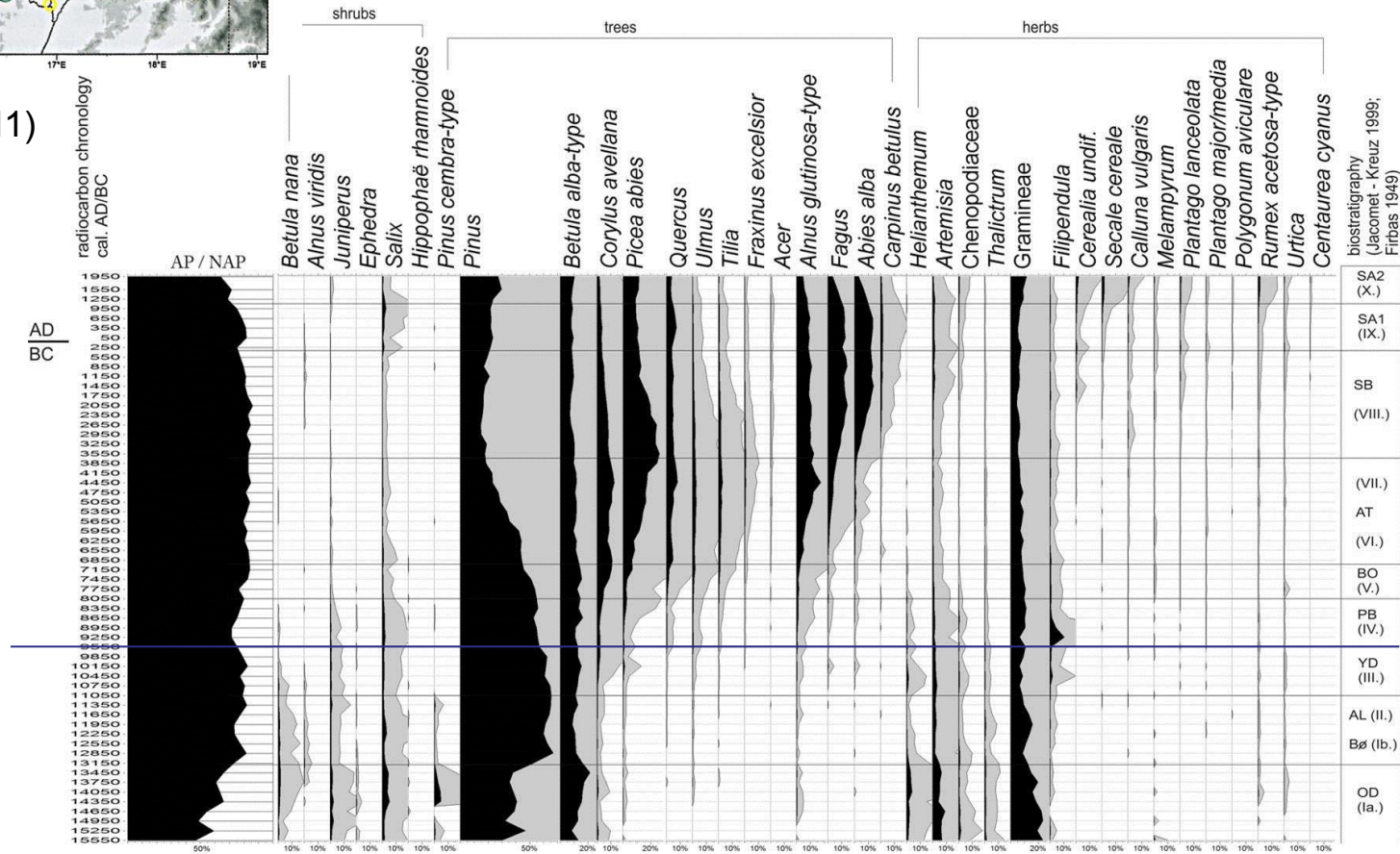
Poznání kvartéru – metody paleoekologie

- pyloanalytická prozkoumanost ČR a "průměrný" pylový diagram českých profilů (databáze PALYCZ, 2009)

(Pokorný 2011)

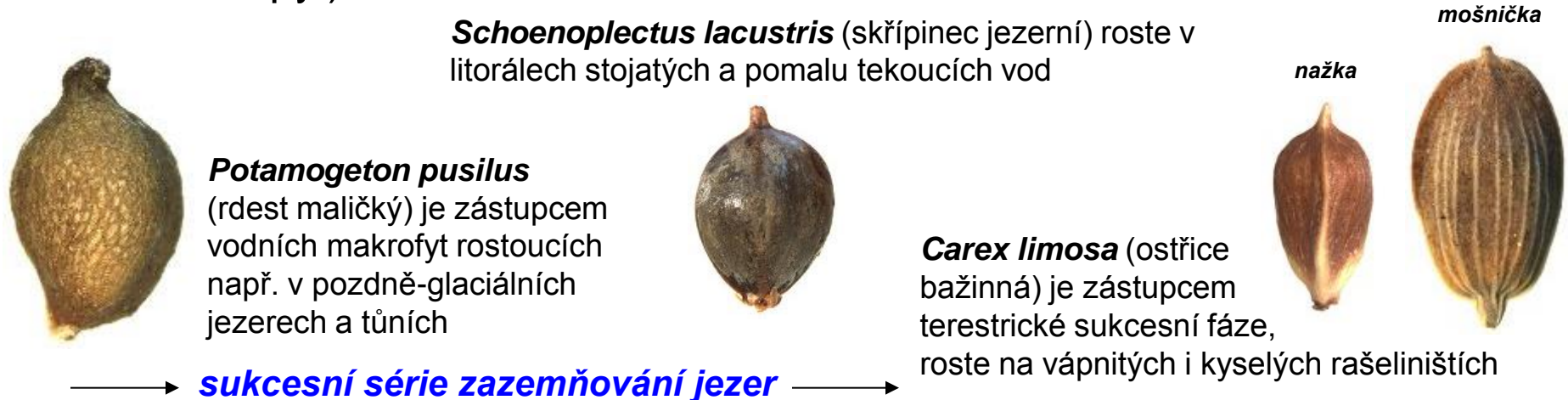
pleistocén holocén

Poznání kvartéru – metody paleoekologie

▪ makrozbytky rostlin

- zachovávají se ve vlhkých přírodních (rašelinné, slatinné, limnické) a antropogenních sedimentech (odpadní jámy, hlinité výplně zbytků budov)
- typy makrozbytků: **generativní** (semena a plody, oogonia Characeae) a **vegetativní** části (dřevo, uhlíky, mechorosty, pletiva cévnatých rostlin, jehlice, šišky)
- identifikace možná často do druhu
- ukazují spíše lokální kontext, např. umožňují ověření sukcesních sérií popsaných původně na základě recentní vegetace (sukcesní stádia při zazemňování jezer byla původně popsána na základě recentní zonace)
- lokální charakter je výhodou např. při dokládání refugií druhů (dřevo versus pyl)

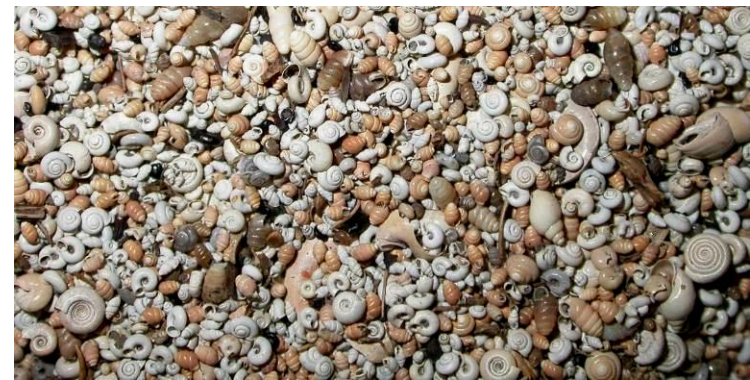
■ schránky měkkýšů

- zachování vyžaduje vysoký obsah karbonátů v sedimentech
- ve vysokých počtech ve spraších, pěnvcích a vápencových sutích
- spolehlivé a relativně snadné určování do druhové úrovně
- možnost počítání jedinců – odhad abundancí
- ukazují lokální podmínky a sukcesní stádium stanoviště
- nálezy z širokého spektra nadmořských výšek (od nivních hlín až po horské jeskyně ve vápencových pohořích)
- autekologie, historie šíření a současné rozšíření středoevropských druhů je dobře známé, malé fylogenetické změny (ve srovnání s obratlovci)
- detailně rozpracované využití v kvartérní ekologii – rekonstrukce vývoje přírody (také např. rekonstrukce paleoteploty)

Pupilla loessica (zrnovka sprašová) – jeden z vůdčích druhů sprašových malakofaun, přežila ve stepích jižní Sibíře

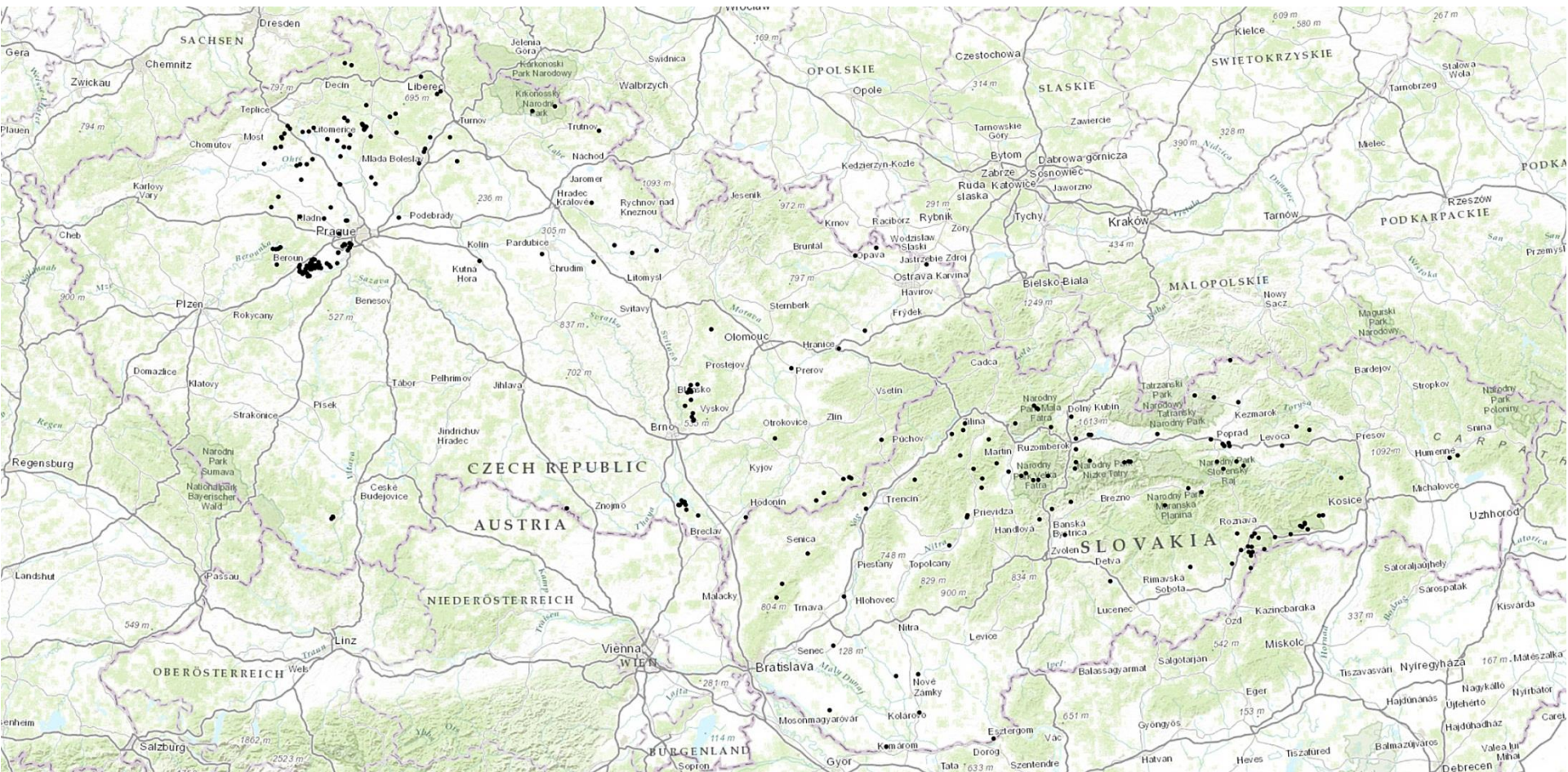
Výplav sedimentu pěnvcového mokřadu

Poznání kvartéru – metody paleoekologie

- pozice 303 holocenních profilů na území ČR a SR (naprostá většina zpracována V. Ložkem)

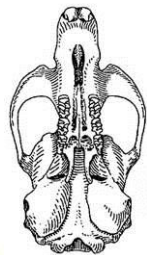

(Juříčková et al. nepublikováno)

▪ kosti obratlovců

- nálezy jsou většinou řídké, neumožňují detailnější statistické zhodnocení
- vyšší koncentrace v krasových oblastech: zejména v jeskyních, u pat skalních stěn, méně v pramenech bohatých na CO₂, hojně ve spraších
- determinace možná do druhové úrovně, výhodou je vysoká různorodost
- tři skupiny (Horáček & Ložek 1988): (i) **velcí savci** – hodně pohybliví, spíše jednotlivé nálezy, (ii) **netopýři** – pouze v hlubších jeskyních, ale více stenovalentních a indikačně důležitých druhů, (iii) **drobní zemní obratlovcí** – nejdůležitější, vysoká diverzifikace i během kvartéru, **paleobiogeografický a chronostratigrafický význam**
- v porovnání s měkkýši jsou spíše eurytopní a více pohybliví – odráží podmínky v širším okolí naleziště

Glis glis (plch velký) – typický druh interglaciálních faun, složených převážně z lesních teplomilných druhů

Microtus gregalis (hraboš úzkolebý) – vůdčí druh glaciální fauny, dnes žije v tundře a stepo-tundře severu a středu Asie

Poznání kvartéru – metody paleoekologie, přehled a principy

- princip **aktualismu**: nároky druhů jsou v čase neměnné – znalosti autekologie současných populací využíváme k paleorekonstrukci
  - odlišnosti existují: časová a často prostorová odlišnost, rozdílné biotické interakce atd.
- vhodná je kombinace více taxonomických skupin
  - různé fosilizační nároky = výpovědi o různých stanovištích/podmínkách (rostliny, měkkýši, obratlovci, krytenky, lasturnatky, perloočky)
  - makrozbytky rostlin a pylová zrna hlavně z rašelinných sedimentů – vlhké a kyselé prostředí vyšších poloh
  - měkkýši a obratlovci – vápnité oblasti a sedimenty (svahoviny, naplaveniny, výplně jeskyní, pramenné vápence), vyšší spektrum reliéfu a nadmořských výšek
  - měkkýši a makrozbytky – lokální vs. pyl a obratlovci – regionální kontext
  - měkkýši indikují sukcesní stádium lesní vegetace vs. makrozbytky ukazující druhové spektrum vegetace
- přímá indikace – půdy a sedimenty tvořící se jen za určitých klimatických podmínek (např. pěnitce), biota poskytuje nepřímou indikaci – reaguje zpožděně

Literatura

- Horáček I. & Ložek V. (1988): Palaeozoology and the Mid-European Quaternary past: scope of the approach and selected results. *Rozpravy ČSAV, ř. MPV*, 98: 1–106.
- Chlupáč I., Brzobohatý R., Kovanda J., Stráník Z. (2002): *Geologická minulost České republiky*. Academia, 436 pp.
- Ložek V. (1973): *Příroda ve čtvrtohorách*. Academia, Praha, 372 pp.
- Ložek V. (2010a): Spraš a sprašová step – přehlížený biom ledových dob I. Spraš – zemina dvou tváří. *Živa*, 58/3: 98–101.
- Ložek V. (2010b): Spraš a sprašová step – přehlížený biom ledových dob II. Spraš – významný prvek glaciální krajiny. *Živa*, 58/4: 146–149.
- Pokorný P. (2010a): O čtvrtém řádu a o tom, jak se nakonec, neřád, zkomplikoval. I. Vznik kvartérní vědy. *Vesmír*, 89/3: 164–173.
- Pokorný P. (2010b): O čtvrtém řádu a o tom, jak se nakonec, neřád, zkomplikoval. II. Exploze věd o kvartéru ve 20. století. *Vesmír*, 89/4: 242–249.
- Pokorný P. (2011): *Neklidné časy. Kapitoly ze společných dějin přírody a lidí*. Dokořán, Praha.
- Soreghan G.S., Soreghan M.J. & Hamilton M.A. (2008): Origin and significance of loess in late Paleozoic western Pangaea: A record of tropical cold? *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 268: 234–259.
- Záruba-Pfeffermann Q. (1943): Podélný profil vltavskými terasami mezi Kamýkem a Veltrusy. *Rozpr. II. Tř. Čes. Akad.*, 52, 9, Praha, 39 pp.